

Do rozsáhlé produkce sovětských sociologů přibyla další, svým obsahem významná publikace obohacující marxistickou teorii. Přední sovětský teoretik M. N. Rutkevič se v ní zabývá otázkami vzájemného spojení materialistické dialektiky a marxistické sociologie.

V úvodu studie autor vysvětluje, že otázka vzájemného spojení materialistické dialektiky a marxistické sociologie se částečně jeví jako vnitřní problém marxistické filozofie, a to z pohledu vzájemného propojení jejich jednotlivých stránek a částí. Zároveň však oprávněně zdůrazňuje, že sociologie se neomezuje jen na obecnou teoretickou sociologii, ale přechází její rámec a tím také hranice filozofie. Podtrhuje, že sociologie jako věda má velmi složitou vnitřní strukturu. Proto také problémy vzájemných vztahů dialektiky a sociologie jsou nejen vnitřními problémy marxistické filozofie, ale i aspektem nejobecnější otázky o vzájemných vztazích marxistické filozofie a společenských věd, v nichž právě sociologii náleží přední místo.

M. N. Rutkevič se dále v úvodu stručně vrací k projevům empirismu v sovětské sociologii, které se objevily v šedesátých letech. Považuje je za „dětskou nemoc“, vyplývající z nekritického přebírání výsledků buržoazní sociologie a také z nedostatečně hlubokého osvojení si marxismu u části vědeckých pracovníků v této oblasti. Zdůrazňuje, že základem vědecky koncipovaných empirických výzkumů může být jen marxistická sociologie založená na metodologických principech marxismu-leninismu, zvláště pak na jeho filozofických principech.

Sociologie je jako každá jiná věda jednotou teorie a empirie. Empirické výzkumy však mohou být úspěšné jen za předpokladu, že vycházejí z vědecké teorie a na základě všeobecných poznatků ji zpětně obohacují. Tím je také dána priorita teorie a metodologie před metodikou, organizací a technikou výzkumu.

V závěru úvodu autor zdůrazňuje úlohu, kterou marxistická sociologie sehrává ruku v ruce s dalšími společenskými vědami při zkoumání rozvoje sovětské socialistické společnosti. Je to úkol, jehož řešením pověřil ÚV KSSS vědeckou a ideologickou frontu v SSSR usnesením *O dalším zkvalitňování ideologické a výchovně politické práce* z 26. dubna 1979.

Vlastní studie je rozdělena na dvě základní části. První část je zaměřena na *vztah materialistické dialektiky a marxistické sociologické vědy*, druhá na *možnosti uplatnění sovětské sociologie při řešení úkolů sociálního rozvoje sovětské společnosti*.

Úvodní kapitola první části se zabývá *předmětem a metodou marxistické dialektiky a sociologie*. Autor v ní shrnuje vývoj předmarxistické filozofie a dialektiky, poukazuje na předpoklady vzniku marxistické dialektiky a osvětluje její vědecké vymezení v dílech klasiků marxismu-leninismu.

V souvislosti s historickým vývojem dialektiky se zabývá vznikem rozporu mezi filozofií (a to zvláště idealistickou) a rozmachem konkrétních věd (zvláště přírodních) inklinujících k empirii. Poukazuje na pokusy oddělit filozofii od ostatních věd, které přetrvávají v buržoazní filozofii od druhé poloviny devatenáctého století až do současnosti. V této souvislosti se kriticky zabývá pozitivismem, prezentovaným jako „filozofie vědy“, která přestala být světovým názorem.

Tendence „osvobodit“ vědu od světového názoru a tím i od filozofie je stále živá. M. N. Rutkevič zdůrazňuje marxistické stanovisko, že žádná věda se nemůže „osvobodit“ od vlivu filozofie, ale naopak, čím vyšší teoretickou úroveň dosahuje, tím více se obrací k filozofii jako světovému názoru a obecné metodě poznání. Základní problém však spočívá v tom, jaká filozofie ovlivňuje myšlení vědců.

Dialektický materialismus ukázal vědecké řešení zdánlivého rozporu mezi teorií a empirií a jejich dialektickou jednotu. Autor se v této souvislosti zabývá stručným vymezením marxistické dialektiky a poukazuje na obtížnost poznání vnitřní struktury dialektiky. Toto poznání je náročné v tom, že se v dialektice jako systému vědeckých poznatků „skrývají“ dvě struktury: materiální svět a složitý proces poznávání lidského myšlení.

Autor se dále stručně zabývá jednotlivými prvky dialektiky, které jsou vymezeny především jejími principy. Ty však mohou být vyjádřeny a konkretizovány jenom prostřednictvím základních pojmů — kategorií. Zákonů dialektiky pak ve své logické formě upevňují propojení těchto pojmů.

Základní význam dialektiky pro sociologii pak spočívá v orientaci sociologie na vědecké chápání přírody a společnosti, na správné vymezení základních sociologických pojmů, kategorií a vztahů mezi nimi, tj. na správné chápání sociologických zákonů.

V další části kapitoly se M. N. Rutkevič soustřeďuje na vymezení předmětu a struktury marxistické sociologie. Soudí, že obecnou sociologickou teorií je historický materialismus jako nejdůležitější komponent marxistické filozofie.

Sociologie však kromě obecných sociálních teorií zahrnuje i dílčí, speciální teorie a konkrétní sociologické výzkumy. Tyto jednotlivé části sociologie jsou jako různé úrovně sociologického poznání navzájem dialekticky propojeny.

Dokazuje nezbytnost dílčích teorií na skutečnosti, že od obecné sociologické teorie k určením cílů konkrétního sociologického výzkumu je možné přejít jenom přes srozumitelný aparát nižšího stupně obecnosti, zahrnující tzv. operacionalizaci pojmů.

Dílčí (úsekové) sociologické teorie rozděluje do tří skupin:

1. Sociologické teorie zabývající se jednotlivými oblastmi společenské činnosti lidí (např. sociologie práce, volného času atd.).

2. Sociologické teorie, zabývající se dílčími sférami života společnosti (např. sociologie politiky, práva, kultury, umění apod.), které vznikly v kontaktu sociologie se společenskými vědami příslušného směru.

3. Sociologické teorie zabývající se vzájemnými vztahy osobnosti (člověka) a společnosti. Jsou to teorie sociálních skupin různých typů (např. sociologie rodiny, malých skupin, pracovního kolektivu, sociálně třídní struktury a jiné).

Dílčí sociologické teorie se od předmětu společenských věd liší v tom, že vycházejí z principů obecné sociologické teorie a pohlíží na činnost člověka komplexně. Prostředkem k získání tohoto komplexního pohledu jsou sociologické výzkumy.

Autor je toho názoru, že zdaleka ne každý sociální výzkum je výzkumem sociologickým, i když technik a metod sociologie využívá celá řada dalších společenských věd. Za základní rozdíl sociologického a sociálního výzkumu považuje právě všestrannost a komplexnost sociologického přístupu k člověku jako subjektu společenské činnosti.

Po objasnění jednotlivých rovin marxistické sociologie M. N. Rutkevič logicky přechází k problematice dialektické souvislosti jednotlivých úrovní poznání.

Vychází z předpokladu, že vědecký světový názor má mnoha hierarchických stupňů, jejichž základem je obecné bytí projevující se vždy v jednotlivých jevech. Proto obecné má nekonečnou gradaci podle stupňů obecnosti a je tedy mnohostupňové.

Pro pochopení podstaty empirického poznání autor považuje za potřebné vysvětlit ve studii vzájemné vztahy gnozeologických kategorií, jako je smyslové a racionální poznání na straně jedné, empirické a teoretické poznání na straně druhé.

Důležitým prvkem poznávacího procesu je praxe, kterou M. N. Rutkevič v souladu s dalšími marxistickými autory považuje především za kritérium pravdivosti a vlastní cíl vědeckého poznání.

V souvislosti s výše uvedenými přístupy autor objasňuje, proč dialektický materialismus zdůrazňuje jednotu empirické a teoretické úrovně vědeckého poznání, jejich vnitřní spojitost a vzájemnou součinnost.

Zároveň se kriticky pozastavuje u buržoazní sociologie. Zvláštní pozornost věnuje R. Mertonovi a neúspěchům jeho teorií. Poukazuje i na příčiny dřívějšího pronikání některých jeho teorií do marxistické sociologie.

Kapitolu autor uzavírá vymezením místa marxistické sociologie v systému marxisticko-leninské teorie:

„Obecná sociologická teorie vychází z marxistické filozofie, tj. z jedné ze tří součástí marxismu. Avšak dílčí sociologické teorie, které se rozvíjejí na základě obecné sociologické teorie, nemohou být zahrnuty do marxistické filozofie. Souvisejí s konkrétními, dílčími společenskými vědami, které se rozvíjejí na základě marxismu.

Marxistická sociologie není tedy zvláštní (čtvrtá) součást marxismu-leninismu, protože obecná sociologická teorie vychází z jedné ze tří součástí marxismu-leninismu — filozofie. Vcelku je však sociologie širší než obecná sociologická teorie, a proto je také širší než filozofie. Ve všech svých součástech a úrovních musí vycházet a opírat se o marxistickou filozofii.“ (s. 69—70)

První kapitola končí poznámkou o vztahu marxistické sociologie k dalším součástem marxismu-leninismu, k politické ekonomii a vědeckému komunismu.

V druhé kapitole se autor zabývá *metodologickým významem materialistické dialektiky pro sociologii*. Podrobně analyzuje dialektický materialismus jako teorii sociálního vývoje a jako teorii sociálního poznání. Kapitolu uzavírá pasáží o dialektice v poznávacím procesu marxistické sociologie.

Je zde mimo jiné přínosná pasáž kriticky pojednávající o některých buržoazních teoriích. Autor se věnuje kritice „strukturálního funkcionalismu“, „sociálního konfliktu“ (R. Dahrendorf, L. A. Coser) a teorií „stadií ekonomického růstu“ (W. Rostow). Rozebírá i tzv. „Frankfurtskou školu“ (H. Marcuse, G. Gurvitch a další).

Při posuzování dialektiky jako teorie sociálního poznání považuje za jeden z nejdůležitějších problémů vztah subjektivních a objektivních faktorů. Při této příležitosti zdůrazňuje obtížnost práce sociologa, která spočívá v úsilí odhalit objektivní a subjektivní faktory života společnosti v jejich vzájemných vztazích, a to s maximálně možnou přesností.

Vysvětluje marxistické stanovisko k subjektivnímu poznání a uvádí, že v marxistické sociologii se pojem „subjektivní“ používá především pro označení toho, co závisí na vědomí člověka, na rozdíl od objektivního, které na vědomí nezávisí.

V této souvislosti se zabývá i problémem „zainteresovanosti“ výzkumníka na sociologickém výzkumu, tj. jeho postojem k stanovení cílů výzkumu a interpretaci výsledků. Dokazuje nutnost třídního přístupu k vědecké činnosti vůbec a falešnost buržoazní vědy, která se často vydává za „nadtrídní“ a „objektivní“.

Poukazuje i na snahy buržoazních vědců „odideologizovat“ vědu. Naproti tomu zdůrazňuje, že marxistická dialektika, marxistická sociologie a celá marxistická věda plně vycházejí z třídní a vědecké filozofie marxismu, která je zároveň i nejdůležitější ideologickou zbraní dělnické třídy v jednotlivých zemích a jejich komunistických a dělnických stran.

Závěr druhé kapitoly věnuje autor dialektice poznání v sociologii, její logické funkci. Zabývá se rozborem vztahů formální a dialektické logiky. Dialektickou logiku považuje za neoddelitelnou část materialistické dialektiky, která se k ní chová jako část k celku. Se zákony formální logiky pak marxistická sociologie pracuje z pozic marxistické dialektiky.

V této souvislosti kritizuje subjektivistický přístup k vědomí, který je typický pro eklektiku a sofistiku. Problematiku vhodně doplňuje kritikou buržoazní „teorie faktorů“, „technického determinismu“ a dalších (W. Rostow, D. Bell).

Kriticky vystupuje proti přejímání pojmů z buržoazní sociologie, nejsou-li přehodnoceny a není-li vědecky vymezen jejich marxistický obsah. Konkrétně uvádí pojmy „sociální prostor“, „sociální čas“ a „vědomí mas“, které se objevují i v marxistické sociologické literatuře bez přesného vymezení obsahu.

Poslední kapitola první části publikace je zaměřena na vztahové otázky mezi dialektikou, sociologií a tzv. globálními problémy současnosti. Autor vychází ze skutečnosti, že v posledních desetiletích se prognózování procesů zásadního, globálního rozvoje posunulo za rámec jednotlivých společenských věd a dostává stále komplexnější a tím i sociologický charakter.

Za globální považuje komplex problémů, které vznikají ve společnosti v podmínkách nastupující vědeckotechnické revoluce. Dále sem počítá i vývojové těžkosti bývalých koloniálních zemí, problémy výživy obyvatelstva, surovinové, energetické a ekologické problémy. Za nejpodstatnější globální problém považuje udržení světového míru a soužití systémů s různým společenským zřízením.

Dokazuje chybnost přístupů k řešení globálních problémů, která je typická pro představitelé tzv. „Římského klubu“, sdružujícího skupinu vědců, politiků a hospodářských magnátů především z vyspělých kapitalistických zemí. Konkrétně se ve studii zabývá kritikou teorií D. Meadowse, M. Mesaroviče — E. Pestela a I. Tinbergena, kteří sice k řešení základních otázek lidstva přistupují různě, vždy však z buržoazních hledisek. Oprávněně jim vytýká, že na krizové situace ve společnosti se dívají vždy pouze z hlediska jejich konkrétního vzniku a nehodnotí je jako objektivní proces, který je produktem podmínek vycházejících z historického vývoje. Dále je pro tuto skupinu buržoazních vědců typické, že při hodnocení situace a zvláště při vlastním řešení krizových situací a problémů vylučují úlohu třídního boje v kapitalistických a rozvojových zemích.

Proti buržoazní teorii staví autor marxistický přístup, který vychází z faktu, že řešení globálních problémů je možné jen při změně společenských vztahů, změně sociálního systému, to konkrétně znamená zespolečenštění výrobních prostředků, přechod ke komplexně řízené ekonomice. To však je možné jen na základě zrušení třídního antagonismu, socialistickou revolucí a přeměnou kapitalistické společnosti v socialistickou.

M. N. Rutkevič podtrhuje stanovisko komunistického a pokrokového hnutí, zdůrazňujícího, že k nejdůležitějším problémům současnosti patří naléhavá potřeba uchovat a upevnit mír v celosvětovém měřítku. Otázkami války a míru se autor ve studii zabývá především z filozofických a sociologických aspektů.

Podává přehlednou kritiku buržoazní vědy a teorií v této oblasti a poukazuje na jejich souvislost s politickou činností kapitalistických států. Vysvětluje marxistický přístup k řešení této základní otázky lidstva na praktické činnosti komunistických stran a **politickém působení socialistických zemí a dokumentuje jej zvláště závěry sjezdů KSSS.**

Druhá část této podnětné publikace je věnována dialektice sociálního rozvoje sovětské společnosti a klade důraz na využití možností marxistické sociologie při řešení praktických úkolů.

V první kapitole této části M. N. Rutkevič aplikuje teoretické přístupy dialektického materialismu a sociologie na řešení konkrétních úkolů rozvoje sovětské společnosti a ukazuje, jak je tato problematika řešena v dokumentech KSSS.

*V této souvislosti je zajímavé a pro československou veřejnost podnětné shrnutí dosa-
vadních přístupů a zkušeností ze sociálního plánování na jednotlivých stupních řízení
sovětské společnosti.*

*Na problematiku sociálního plánování logicky navazuje kapitola zabývající se sociál-
ní strukturou sovětské socialistické společnosti a směry jejího rozvoje.*

*M. N. Rutkevič se v ní zabývá vymezením sociální struktury a seznamuje čtenáře
s vývojem názorů na tuto problematiku v marxistické vědě. Zároveň kriticky posu-
zuje buržoazní řešení sociální struktury, pro něž je zvláště typický strukturálně funk-
cionální přístup. Kapitulu uzavírá popisem vývoje a současného stavu sociálně třídní
struktury v SSSR.*

*Závěrečná kapitola publikace je zajímavým příspěvkem k problematice socialistického
způsobu života. Autor soudí, že „způsob života můžeme vymezit jako souhrn podstat-
ných rysů, charakterizujících činnost národů, tříd, sociálních skupin a osobností v pod-
mínkách určité společensko-ekonomické formace“ [s. 298].*

*Po vyjasnění marxistického stanoviska k problematice socialistického způsobu života
se zabývá často diskutovaným vlivem způsobu života na formování osobnosti člověka.
Podrobně rozebírá přístupy a konkrétní požadavky, které si klade sovětská společnost
při výchově a rozvoji občana socialistické společnosti. Závěrečnou kapitolu stručně uza-
vírá pohledem na některé kvalitativní a kvantitativní charakteristiky způsobu života.
K těm mimo jiné řadí charakteristiku sociálních vztahů, vztahy mezi národy a národ-
nostmi, internacionalismus, sociální optimismus a další.*

*Studie Dialektika a sociologie je přínosem pro rozpracování vztahových otázek dia-
lektického materialismu k marxistické sociologii. Přístupnou formou umožňuje pocho-
pení marxistické metodologie a její aplikaci v marxistické sociologii. Velmi užitečná je
i přehledná kritika buržoazních teorií podaná v jednotlivých kapitolách v souvislosti
s řešenou problematikou. Předpokládáme, že práce M. N. Rutkeviče neujde pozornosti
širší, zvláště pak sociologické veřejnosti.*

Zdeněk Cecava

Rabočij klass v uslovijach naučno-techničeskoj revolucii (Dělnická třída v podmín- kách vědeckotechnické revoluce)

Moskva, Nauka 1979, 309 s.

*Recenzovná publikace je kolektivní monografií (hlavní redaktoři V. I. Usenin a
V. V. Krevněvič) a je výsledkem několikaleté práce výzkumníků především z Ústa-
vu mezinárodního dělnického hnutí AV SSSR v Moskvě. Monografie byla připrave-
na na základě sovětských dat z velkého mezinárodního srovnávacího výzkumu
Automatizace a průmysloví dělníci.(1) Iniciátorem myšlenky uskutečnit mezinárod-
ní srovnávací výzkum, který by sledoval sociální důsledky zavádění automatizace
ve vybraném průmyslovém odvětví v různých zemích dvou protikladných společen-
ských systémů byl právě Ústav mezinárodního dělnického hnutí v Moskvě. Takový vý-
zkum se potom uskutečnil v sedmdesátých letech. Jeho cílem bylo především: a) zís-
kat údaje o sociálních důsledcích automatizace v různých zemích; b) odhalit záko-
nité důsledky vědeckotechnických inovací a odlišit je od působení dalších faktorů,
zvláště sociálně ekonomického systému; c) poznat zvláštnosti zkoumaných jevů
v socialistických zemích.*

*V SSSR se v posledním období věnuje prvořadá pozornost otázkám vlivu vě-
deckotechnického pokroku, zvláště automatizace, na likvidaci existujících rozdílu*

(1) Uvedeného výzkumu se zúčastnily výzkumné kolektivy z 15 zemí, mezi nimi
bylo také Československo, a na stránkách Sociologického časopisu byly z tohoto vý-
zkumu publikovány některé materiály, například Charvát, F. — Řehák, J. — Tuček,
M.: *Dělník v procesu měnění se techniky*. 1977, č. 6; Usenin, V. I. — Nočevnik, M. N.:
Automatizace a průmysloví dělníci. 1974, č. 1; Maslov, V. I. — Hudeček, J.: *Účast
dělníků na řízení socialistické výroby v SSSR a ČSSR*. 1979, č. 2.